
Etableringen av Oslo Hospitals dollhus

MERKESTEINER I NORSK MEDISIN

PÅL ABRAHAMSEN

Email: paabraha@online.no

Hadeland distriktpsykiatriske senter

Postboks 85

2711 Gran

Dollhuset ble bygd i 1778 på Oslo Hospital, byens institusjon fra 1538 som var anlagt for fattige ”syge og saare”. De innlagte psykiatriske pasientene fikk sine somatiske behov tilsett av lege, og de sjelelige anfektelser ble ivaretatt av presten. Men fra begynnelsen av 1800-tallet kom den medisinske tenkningen inn i psykiatrifaget, og den første norske lov om ”Sinnssykes behandling og forpleining” kom i 1848 utarbeidet blant annet av Oslo Hospitals lege, Herman Wedel Major (1814 – 54), Norges første institusjonpsykiater. Hospitalet drives fortsatt, nå for begge kjønn, og sykehuset er i dag en del av Oslos offentlige psykiatriplan.

En stor del av dette stoffet bygger på artikkelen *Oslo Hospital gjennom 450 år* (6)

Psykiatriens historie er og har alltid vært knyttet til sosialvesenets historie. Med psykiatri mener vi i denne sammenheng først og fremst de institusjonene, de fysiske innretningene som er blitt tatt i bruk for å kontrollere og kanskje hjelpe de gale. Det er ikke så underlig at institusjoner som ellers er i bruk for å hjelpe ”de ubemidlede”, også tenkes på som oppbevaringssteder for de avsindige, de gale eller de psykotiske. Fortsatt er det slik at psykiatriske sykehus og institusjoner materielt sett langt fra er blant de beste, fortsatt er det slik at det ”bevilges altfor lite penger til psykiatrien” og at de penger som bevilges, ofte ikke kommer dem til gode som de var ment for. Og hvem glemmer ”den italienske psykiatriske revolusjon” da landet i 1978 forbød nye innleggelser i de psykiatriske sykehusene fordi det var uverdige oppholdssteder for de syke sammen med all slags oppsamlet sosial nød (1)? Eller hva med nedleggelsen av Reitgjerdet sykehus her hjemme hvor man plutselig forstod at det er grenser for hva som kan bys mennesker selv om vi har stemplet dem både ”farlige” og ”sinnslidende” på en gang?

Selve den ideologiske og vitenskapelige psykiatrien, tanken om hvordan man skal kunne forstå psykiatriske lidelser, deres årsaker og den kliniske håndteringen – hvordan man best kan komme mennesker med slike symptomer i møte, har gjennom tidene vært skiftende og repeterende (2). Utviklingstendenser ellers i samfunnet vil også farge vår forståelse av de psykiske fenomener. I vår tid er vi i stor grad interessert i gener og arv i alle grener av medisinen, også i psykiatrien. I 1930-årene var jakten på ”schizokokken” en del av den tenkningen som kom etter mikrobiologiens fremmarsj. Men før dette, da?

Oslo Hospital er et fortsatt levende eksempel på hvordan institusjoner innen psykiatrien har utviklet seg. Oslo Hospital var nemlig en sosial institusjon uten snev av psykiatrisk stempel, helt fra den ble opprettet i 1538 og frem til slutten av 1700-tallet. Det var slik at det under Ekebergåsen i Oslo lå et fransiskanerkloster fra 1200-tallet (”gråbrødre-klosteret”), bebodd av tiggermunker. Etter reformasjonen, gav kongen tillatelse til å benytte eiendom, kloster og kirken som grunnlag for byens nye hospital. Det skulle gi underhold og pleie til byens fattige, syke og såre. Men hovedregelen var – den gang som nå – at det var slekt og familie som først og fremst skulle ta seg av dem som led nød og kom i vansker. Institusjonene – tidligere klostrene – hjalp antakelig derfor først og fremst de fattige og de som ikke hadde noen familie som kunne tre støtte til (3; side 12 – 3).

Reformasjonen kom til Norge i 1537, og året etter ble Oslo Hospital bygd på klosterets grunn. Hjelpevirksomheten skulle fortsette, men nå på protestantisk vis ved at kongen, som ble kirkens overhode, overtok som øverste ansvarshavende for de nye ”milde stiftelser”. Klostereiendommen ble inndratt, hospitalet ble bygd. Etter hvert kom det (1620) kongebrev med fundas som fastslo at det skulle ansettes en forstander som skulle være ”god, from og gudfryktig, enten ugift eller som er gift uten barn” (3; side 31 – 3). Oslo Hospital ble styrt (til den dag i dag) av Oslo Stiftsdireksjon som var og er stiftsmannen (nå fylkesmannen) og biskopen.

Den første ”psykiatriske pasienten” vi kjenner fra Oslo Hospital ble tatt inn i 1735 (4; side 15). Birthe Jonsdatter var tjenestepike og hadde drept et barn i den familien hun tjente hos. Det var dødsstraff for drap i Norge den gang, men i og med at hun var plaget med ”raseri” ble det ikke foretatt henrettelse, bestemt av det teologiske fakultet i København. Hun skulle imidlertid passes på, og i stedet for å bebyrde Christianias innbyggere med underhold og losji av henne og to oppassere, fant man i København å kunne pålegge Stiftsdireksjonen å innrette ett eller to rømningssikre værelser i Oslo Hospital, siden de hadde fått så god råd. Men fagligheten var det smått med, ingen hadde tradisjon eller erfaring med slik omsorg, og det er fortalt at hun selv satt liten pris på å ha berget livet under slike omstendigheter, og hun skal ha uttalt at hun heller aktet å begå et nytt mord for å ”se sig bragt af Verden”. (Skal man ”oversette” til vår tid, kunne man kanskje si at psykiatrien ved Oslo Hospital startet med en sikringssak tilsvarende nåværende straffelovs § 39.1 pkt. e.)

Det ble ikke så mye mer ”psykiatri” på Oslo Hospital i årene etter dette. Først etter ca. 40 år fant Amtmannen i Bratsberg ut at han igjen kunne bruke hospitalet til å plassere en brysom sinnssyk kvinne i hans amt, og henvendte

seg til myndighetene i København (4; side 16). Derfra kom det så i 1776 en ordre fra kongen om at det skulle settes opp "en særdeles ny bygning" på Oslo Hospitals grunn for å motta "afsindige mennesker" fra Akerhus stift (da mesteparten av Østlandet) "siden det ikke kunne innrettes tilsvarende ordninger i Skien og Fredrikstad". Bygningen – Oslo Dollhus – ble ferdigstilt i 1778, men det tok tid før det ble lagt inn noen pasient der, det ble skyldt på at smeden Jørgen Jansen ikke hadde levert de bestilte jerngitre til vinduene og jernbånd med lenker til å binde de syke med. Det var plass til 16 pasienter i enpersonsceller (6,1 m² per celle). Dermed fikk fattige husmenn og tjenestepiker mulighet til en plass på institusjon i stedet for å sitte i kjellere mv. rundt om på gårdene.

Hvordan artet så livet seg på Hospitalet omkring år 1800? Dette er interessant beskrevet av historikeren Knut Sprauten (4; side 17 – 8): Det ble opprettet legetilsyn, dette ble omkring 1800 ivarettatt av dr. Ambrosius Baumgarten, som imidlertid ikke behandlet psykiske problemer, kun "legemlige Svagheder". De som hadde sjelelige anfektelser kunne tale med sogneprest Sandberg. Det var luftegård, men for å slippe utgifter til oppassere måtte pasientene gå med tvangstrøyer innført fra England. Det beste man kunne si om dollhuset var at de som stelte med pasientene til daglig innså at de hadde praktisk nytte av å stelle bra med dem. Når doktor Baumgarten således syntes at de sinnssyke fikk for mye mat, fik han høre at "Naar Maven bliver vel mættet" får de en "kiærlig og blid Omgangsmaade".

Det ble foretatt en opptelling av pasienter i 1803 i Oslo dårehus eller dårekiste som den ble kalt. Det var da 11 kvinner og seks menn der, nesten alle fra distriktene omkring Christiania, de fleste i 30 – 40 års alder, den eldste ca. 80 år. Kvinnene var innlagt vesentlig fordi de hadde utviklet sinnssykdom på grunn av "Amour affairer", ofte brutt forlovelse eller fordi de hadde tatt livet av et utenomekteskapelig barn. Det var vanlig å "skylde på" uventede dødsfall, studier eller "overdreven Strevsomhed". En døv og stum kvinne fra Fredrikstad hadde før inntaket i "Daarehuset" dyrket både "Venus og Bacchus". Hun hadde fått to barn utenfor ekteskap og hadde stadig lyst på brennevin. Ved dårehuset var man rystet over at noen kunne ha hatt kjønnslig omgang med henne. Han, eller de, må ha manglet "baade Samvittighed og Kræsenhed".

G.L. Fehrs litografi etter original av P.F. Honigmann ca. 1830 (6)

Det ble til at kronprins Oscar i egen person besøkte Hospitalet etter at det i 1825 ble nedsatt en kongelig kommisjon for å undersøke ”de sinnssvakes kår i Norge og gjøre forslag til deres forbedring”. Da kom det fart i sakene, og i 1825 – 26 ble det i all hast oppført en ny bygning. Denne var imidlertid visstnok så lite egnet at den aldri ble tatt i bruk for formålet, men det ble i stedet tatt inn pasienter i andre eksisterende anstalter i Kristiania (f.eks. Arbeidsanstalten Prinds Christian Augusts Minde). Pasientantallet på Oslo Dollhus gikk ned og var i 1845 bare sju.

Kommisjonen av 1825 ledet av Holst avgav i 1828 en innstilling som gikk ut på at det skulle bygges fire statlige, landsdekkende sinnssykehus. Hans samarbeid med de to yngre legene førte til videre reformarbeid. Spesielt var Major aktiv og kan vel etter sin ansettelse på Oslo Hospitals dollhus fra 1847 sies å ha vært Norges første institusjonspsykiater. Han hadde da i fem år tidligere foretatt

reiser til P. W. Jessens klinikk i Schleswig-Holstein, og senere studiereiser til England, Belgia og Tyskland for øvrig. Han hadde sendt forslag om bygging av asyl som ble godkjent og senere er blitt liggende på Gaustad. Han reiste rundt i Norge i 1846 og undersøkte forholdene for de sinnssyke. Etter ansettelsen på Oslo Hospital deltok han også i utarbeidingen av Norges første sinnssykelov som ble vedtatt i 1848: Lov om sinnssykes behandling og forpleining, som med bare mindre forandringer faktisk var gjeldende helt til 1961 da den ble avløst av en ny lov (lov om psykisk helsevern). Interessant nok er tanken om *behandlingen* av de sinnssyke tatt med i lovens tittel, og antakelig var behandlingsideologien i "Christiania-skolen" den gang klart preget av en somatisk tankegang. De tidligere nokså svevende teorier om psykologiske årsaksforklaringer (kjærlighetssorg, brå dødsfall, spesielle livsvilkår) ble håndfast avløst av kroppslige årsaksmodeller; hjernen var blitt syk.

Oslo Dollhus ble revet i 1934. Det hadde vært tanker om det helt siden 1910, men plassnøden gjorde at man anvendte de gamle og til dels ubrukelige bygningene. Ny bygning ble oppført i 1938 – 39, moderne etter den tids standard, med heis, sentralvarme og toaletter. Hospitalet ble autorisert for begge kjønn først i 1984 da undertegnede fungerte som administrerende overlege ved hospitalet, før dette var det (fra 1855) bare godtatt for hospitalisering av kvinner.

Nå er Oslo Hospital et rent psykiatrisk sykehus. Alders- og sykehjemmet for de "syge og saare" er helt borte. Innvendig har det vært foretatt oppussing og modernisering de siste 50 – 60 år. Fengselspreget er forsvunnet. Men fortsatt er det slik at de aller fleste borgere i Oslo ikke har den minste anelse om hva som foregår innenfor "den milde stiftelsens" vegger. Få vet at markeringene i gatelegemet i den nederste del av Ekebergveien er et minne om en av de aller eldste "sosiale" institusjoner i Oslo – gråbrødrekløsteret – som lå her. Og få vet at det gjennom århundrene har gitt plass også for utvikling av den psykiatrien som vi som lever i dag administrerer på godt og vondt, og som vi så gjerne vil gjøre stadig bedre for dem som måtte trenge vår hjelp.

På begynnelsen av 1800-tallet kom også den medisinske tenkningen inn i psykiatrien. De tidligere betegnelser på de innlagte ("rasende", "afsindig", "vanvittig") ble erstattet med sykdomsbetegnelser, det kom leger inn (i stedet for prester). Riktignok var det vanskelig å helbrede "sinnssykdom" (en betegnelse som kom på 1800-tallet og som fortsatt står i vår gjeldende straffelov § 44), mente legene, men noen ganger kunne man under heldige omstendigheter "regne med bedring". Det var særlig legen Frederik Holst (1791 – 1871), stadsfysikus i Kristiania som sammen med Peter Winge (1818 – 1902), lege ved Mangelsgården og Herman Wedel Major (1814 – 54), lege ved Oslo Hospital, som kom med sterk kritikk av den måten de sinnssyke ble behandlet på, bl.a. på Oslo Hospital. Om stedet sa Holst at institusjonen var fengselspreget, mørk og usunn der den var plassert like under Ekebergåsen hvor solen aldri kom i løpet av vinterhalvåret (fortsatt er det "solfest" hver vår i Oslo Hospital). Luften ble heller ikke bedre av at latrinene var slik innrettet at det var en "evigvarende stank av urin og ekskrementer endog i de rensligere sinnssvakes celler". Han kritiserte også personalsituasjonen som nødvendiggjorde innesperring av pasientene mesteparten av døgnet. Et moment som særlig forferdet Holst og som han ville ha slutt på, skriver han om

i 1822: "Ligesaa findes det lille frikantede indhegnede stykke af det imellem huset og kirken beliggende gaardsrum, som skulle tjene til Promenadeplads dette løber ganske tæt op til Landevejen, stilles de Syge endnu mere her, end i selve Cellerne, til Skue for et nysgjerrigt Publikum" (5).

LITTERATUR

1. Skårderud F. Farvel til institusjonen. Oslo: Gyldendal, 1984.
2. Kringlen E. Schizofreniforskningen – en kamplass for ulike teorier i psykiatrien. I: Dalgard OS, red. Glimt fra psykiatrisk forskning. Oslo: Universitetsforlaget, 1976.
3. Semmingsen I. Hospitalets almindelige historie. I: Semmingsen I, Fischer G, Berg A. Oslo Hospitals historie. Oslo: Aschehoug; 1939.
4. Sprauten K. Dårkisten og sykehuset under Ekeberg. I: Abrahamsen P, red. Fra dollhus til moderne psykiatri. Oslo: Selskabet for Oslo Byes Vel, 1988.
5. Isdahl PJ. Historien til et øyeblikk. I: Abrahamsen P, Isdahl PJ, Myhre JE, Østberg JS, red. Fra dollhus til moderne psykiatri. Oslo: Selskabet for Oslo Byes Vel, 1988: 30 – 1.
6. Abrahamsen P. Oslo Hospital gjennom 450 år. I: Abrahamsen P, Isdahl PJ, Myhre JE, Østberg JS, red. Fra dollhus til moderne psykiatri. Oslo: Selskabet for Oslo Byes Vel, 1988: 6 – 13.

Publisert: 20. november 2000. Tidsskr Nor Legeforen.

© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 29. mars 2026.